

Družinska vzgoja in nadzorovanje skozi zgodovino

Renata Salecl*

Običajno se v kriminološki in pedagoški literaturi ob pojmu družinska vzgoja razglablja o možnostih vplivanja na družino ter uvajanju posebnih preventivnih tehnik, ki naj preprečijo možno deviantno vedenje otrok. Družinska vzgoja tako postaja nevralgična točka družbe, možno jedro deviacije. Kolikor je družinska vzgoja neobvladljiva in samosvoja je vselej implicitno družbeno nevarna, deviantna. Zato so vse dosedanje družbe težile k čim večjemu nadzoru nad družino, uvajanju posebnih pravil vzgoje in oblikovanju mehanizmov nadzora nad družinsko vzgojo.

Namen tega prispevka je pokazati protislovnost tega nadzorovanja družinske vzgoje, ki je prav v zadnjem stoletju prerasel iz neformalnih mehanizmov svetovanja staršem (duhovščina, učitelji) v ogromno institucionalno zgradbo (socialne službe, mladinsko sodstvo, psihiatrija...) in je postalo predmet vrste znanstvenih disciplin. Protislovnost razrasta te mašinerije je v tem, da je ne moremo preprosto označiti kot napreden, permisiven način posega v družino, kot to običajno počenjata kriminološka in pedagoška veda, hkrati pa je ne moremo preprosto naivno foucaultovsko označiti za nov način zatiranja, nadzorovanja... Ta problem bomo skušali rešiti s prikazom družinske vzgoje v zgodovini (predvsem v preteklih dveh stoletjih) in z orisom postopnega oblikovanja nadzora nad družino in njeno vzgojo. Prav ta nadzor je bil na neki točki razvoja kapitalistične družbe ideološko potreben in družbeno produktiven, ker je omogočil oblikovanje takšnih individuov, kot jih je razvoj družbe potreboval. Čeprav je, kot pravi deMause, dilema »ali je vzgoja otrok odvisna od kulture ali kultura od vzgoje otrok« podobna dilemi kaj je bilo prej, kura ali jajce, pa je dejstvo, da je celotna sodobna kultura eksistencialno prepletena in oblikovana z načini vzgoje, tako družinske, šolske, tretmanske itd.

Če želimo raziskati korene sodobnih vzgojnih tehnik in nadzorovalnih institucij, ki te tehnike posredujejo, moramo najprej pogledati kakšna je bila družinska vzgoja nekoč in kdaj je vzgoja otrok sploh postala družbeni problem. Razkriti moramo ozadje mita o srečnem otroštvu, ki naj bi nekoč obstajalo, o nekakšni harmonični skupnosti otrok in odraslih, hkrati pa mo-

ramo vzpostaviti distanco od apologetike sodobnih pedagoških in kriminoloških teorij in njihovega tutorskega odnosa do družine.

*»Kaznuj sina v mladosti in ko bo mož,
ti bo v tolažbo«*

Pri raziskovanju otroštva v zgodovini nam tradicionalna zgodovinska znanost, ki je vselej osredotočena na velike zgodovinske dogodke in znane osebnosti, ne pove veliko. Njena naloga je namreč opis spektaklov, tako da ostane ves spekter zasebnega življenja nujno prikrit, pozabljen. Bistven premik je na tem področju naredila psihozgodovina, ki je popolnoma preobrnila optiko pogleda na zgodovino. Predmet analize postane zasebno življenje, vrsta prikritih načinov socializacije in kultiviranja, ki jih klasična zgodovina nujno prezre. V ta namen je bilo potrebno raziskati vrsto osebnih dnevnikov, literarnih življenjepisov in likovnih upodobitev ljudi in iz tega izluščiti diskurz neke dobe. V analizi odnosov med starši in otroki je šla najdlje deMausova psihozgodovinska šola, ki je postavila pod vprašaj zgodovino tega odnosa in pokazala neustreznost predstave o nekem srečnem sožitju med otroki in starši, ki naj bi obstajala v preteklosti.

Psihologovina je tako pokazala neosnovanost slavne Arièsove zgodovine otroštva, v kateri avtor zagovarja stališče, da je šele z izumom pojma otroštva v novem veku, proizveden tiranski koncept družine, ki uniči simbiotično razmerje med otroki in starši. Po Arièsu je bil tradicionalen otrok svoboden, ker je bil že od rojstva naprej obravnavan kot enakopravni član skupnosti. Do teh ugotovitev je prišel Ariès z analizo srednjeveške umetnosti, kjer je otrok vselej upodabljan kot mali odrasli; slike torej prikazujejo otroke brez znane baročne osladnosti in angelskih pritiklin. Iz tega je Ariès sklepal, da v srednjem veku pojem otroštva še ni bil znan, otrok naj bi bil že takoj enakopravno vključen v svet odraslih. Pojem otroštva naj bi se tako oblikoval šele z novim vekom, s tem pa naj bi se hkrati razvile vse t. i. vzgojne tehnike in z njimi povezani načini discipliniranja.

Nasprotno pa deMause ugotavlja, da je bil otrok vselej v zgodovini v ambivalentni poziciji: tretiran je bil hkrati kot dober in slab, kot angel in osovražen, nagrajen in kaznovan. Zgodovina otroštva v srednjem veku in še prej, se nikakor ne kaže v obliki harmonične simbioze med otro-

* Renata Salecl, dipl. fil. in soc., strokovni asistent, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

ki in starši, ampak vselej kot travmatična slika zastraševanja, kaznovanja, predvsem pa kot nenehen tok projekcij staršev. Starši so otroke vselej uporabljali kot sredstvo za projekcijo lastnega nezavednega ali pa kot nadomestek za neko odraslo osebo iz njihovega otroštva. Tako tudi vrsta skrbi, ki jih starši proicirajo in utemeljujejo s tezami »to je dobro za njegov bodoči razvoj« ter npr. »dobra kazen se bo nekoč pokazala kot učinkovita«, nikakor ni vezana na otrokove resnične potrebe, ampak je takšna projekcijska skrb samo projekcija nezavednega v otroke.

Če pogledamo v zgodovino, vidimo, da je imelo najpomembnejšo vlogo v vzgoji otrok zastraševanje: od antike, srednjega veka pa do danes je vzgoja otrok vezana na izumljanje duhov in prikazni, ki naj bi naredili otroke bolj ubogljive. Duhovi so bili izumljeni zato, da preprečijo razvoj zla v otroku, kajti kot smo že rekli, je bil otrok vselej nevaren, poln nesnage in zla. Duhovi naj bi s prestraševanjem preprečili širjenje tega zla. Tako obstaja poleg verskih likov duhov, npr. hudiča, demonov..., cela vrsta volkodlakov, črnih mož, kurentov in podobnih iznajdb, ki postanejo velikokrat poleg palice glavno prestraševalno vzgojno sredstvo.

Naslednje vzgojno sredstvo, ki je bilo še posebej aktualno v srednjem veku pa je strašenje z gledanjem mučenja: v srednjem veku so zato otroke množično pošiljali gledat obešanja in mučenja zapornikov.

V zgodovini se je torej vselej pojavljala ambivalenca do otrok: starši si tako na eni strani želijo otroke obdržati, na drugi pa izumljajo vedno nove načine, da se jih rešijo. Klasičen primer tega so detomori, ki so bili nekoč na nek način legalizirana oblika odstranjevanja otrok. Naslednja oblika, ki je bila posebej aktualna v carski Rusiji, so bili krsti: še v 19. stol. so imeli navado otroke krstiti v mrazu, mnogokrat pri temperaturi pod minus 10° C. Dojenčka so trikrat potopili v mrzlo vodo in če je krst preživel, je bil vreden življenja. Naslednja načina stroge vzgoje malčkov sta bila še trdno povijanje dojenčkov in prezgodnje hranjenje s hrano za odrasle.

Zelo razširjeno sredstvo discipliniranja je bilo oddajanje otrok v varstvo in vzgojo v druge kraje, proč od doma. To so lahko bili npr. kakšni sorodniki na deželi, dovilje ali pa preprosto šola. Oddajanje otrok so dojemali kot zelo dobro vzgojno sredstvo: tuji ljudje bodo

namreč otroke bolje disciplinirali, omogočili jim bodo bolj zdravo življenje. Vendar pa je bilo v resnici prav nasprotno: kot ugotavlja deMause, pri nas pa Alenka Puhar, so bile ravno dovilje tiste, ki so z otroki še posebej slabo ravnale. Otroci so bili mnogokrat kruto kaznovani, poškodovani, prav tako pa so bili mnogokrat izstradani ali hranjeni z neustrezno hrano. Običaj je bil, da je dovilja hrano najprej sama prežvečila in šele nato dala otroku. Pogosto pa je dajala dovilja otrokom alkohol ali opij, da jih je umirila.

Prav pravilen in stalen kaznovalni režim, je veljal za učinkovito vzgojno sredstvo. Šele pravilna kazen naj bi omogočila pravilen razvoj otrokove osebnosti, ki je v otroštvu še neoblikovana in podvržena vsem mogočim slabim vplivom. Kot bomo lahko razbrali iz naslednjega citata, pa je pravilno kaznovanje tudi zagotovilo, da bodo otroci poskrbeli za starše v njihovi starosti. Nek stari ruski vzgojeslovec tako pravi: »Kaznuj svojega sina v njegovih zgodnjih letih in te bo tolažil v starosti ter bo okras tvoji duši. Ne prizanesi otroku z udarcem, kajti strogost ga ne bo ubila, ampak mu bo dela dobro. Ko pretrepaš telo rešuješ dušo smrti... zatorej, če ljubiš svojega sina, ga pogosto kaznuj, da ti bo nekoč razveseljeval duha. Kaznuj sina v mladosti in ko bo mož, ti bo v tolažbo in ti boš povelečan med brezbožniki in tvoji sovražniki ti bodo zavidali. Vzgjajj otroka v strahu in v njem boš našel mir in blagoslov.«¹

V načinih kaznovanja otrok in krutosti tega početja obstaja velika razlika med posameznimi državami. V raziskavah se običajno poudarja krutost kaznovanja v Angliji v primerjavi s Francijo. Angleži so tako vselej uporabljali šibo, še posebej radi pa so prestraševali otroke, jih pošiljali na ogled mučenj obsojencev ter jih zapirali v temne prostore. Nasprotno pa so Francozi veljali za svobodomiselnih: po zgodovinskih podatkih je bilo v Franciji veliko manj telesnega kaznovanja kot v Angliji. Razlika med tema državama se še posebej pokaže v 19. stol., ko se celotno kaznovanje spremeni od kaznovanja telesa na kaznovanje duha oz. pri otrocih v povzročanje občutkov krivde. Angleži so tudi v 19. stol. čez vse čislali palico in so jo tudi formalno prepovedali kot vzgojno sredstvo v šoli šele v letu 1986. Francozi pa so že v preteklem stoletju uvedli blažje načine kaznovanja: običajen način kaznovanja je npr. bilo odvze-

¹ History of Childhood (ed. L. de Mause), s. 393.

manje igrač, odtegotovanje deserta ali kazensko hranjenje s suhim kruhom. Prav tako so Francozi nasprotno od Angležev in Nemcev otrokom dovolili jesti v istem prostoru skupaj s starši. Za izjemno krute in brutalne starše pa po zgodovinskih raziskavah veljajo Nemci: tako je bilo bičanje v šoli nekaj povsem običajnega še v preteklem stoletju, v družini otroci nikoli niso smeli govoriti prvi pred starši, niso smeli kritizirati staršev ali starejših ali jim ugovarjati.

Tudi John Walzer v analizi otroštva v Ameriki 18. stol. ugotavlja krut odnos staršev do otrok. Z analizo pisem in dnevnikov iz tega obdobja je prišel do grozljivih ugotovitev, da običajno starši v pismih otrok sploh ne omenjajo ter da je smrt otroka dojeta kot nekaj povsem normalnega in nepretresljivega, spremljana s komentarjem: »Bog je dal in Bog je vzel.« V tem času so veljale otroške igre za sumljivo izrabo časa, ker od njih ni koristi, zato so morali starši otroke zaposlovati z delom. Strogo prepovedano pa je bilo igranje pred cerkvijo in v nedeljo, ki je božji dan.

Alain Grosrichard v članku **Otrok in služabnik** pokaže, kako so bili v zgodovini, do 17. stol. otroci tretirani enako kot služabniki. Oboji so bili izolirani od družine, prehranjevali so se v skupnih prostorih, niso smeli v sobo brez dovoljenja staršev, prav tako pa so bili izenačeni tudi po pravnem statusu: oboji so družinskemu poglavarju »pripadali«, bili so osebno odvisni. Toda v 18. stoletju, z oblikovanjem meščanske družbe se ta vez pretrga; služabniki postanejo nevarna družba za otroke, postanejo grožnja slabega moralnega vpliva in spolnega zapeljevanja. »Kot da bi ‚buržoazija‘ morala iztrgati otroka kuhinjam, saj si je v otroku izmislila oporo svojih sanj in alibi namišljenega preporoda zakonskih odnosov. Otrok je postal tudi privilegiran predmet buržoaznih tehnik obvladovanja, zato je morala izvesti v ‚skupnostih‘ ki so bile njen naravni življenjski prostor, strogo prebiranje, utemeljeno s teorijo. Populacija služabnikov se je iz Enakega, kar je bila prej, spremenila v D drugega, ki ogroža nedolžnega otroka.«²

Prav zavzemanje za pravilno »domačo vzgojo«, ki bo otroka že v družini naučila ubogljivosti in spoštovanje avtoritete, je videlo v služabnikih največjo grožnjo za moralni razvoj otrok. Kot piše Locke, je potrebno otroke in

služabnike ločiti na zelo prefinjen način: namreč tako, da iz služabnika naredimo rablja, izvrševalca kazni, ki zaradi te vloge sam po sebi postane otroku kmalu zoprn. Zato se Locke zavzema za pravilno vzgojo, ki mora otrokom že zelo zgodaj vcepiti superiorno obnašanje do podrejenih in hkrati pravilno pokornost očetu. Zato tudi »ljubezen do očeta ne sme biti iste narave kot ljubezen do služabnikov. Otrok mora v očetu ljubiti Zakon. Gonilna sila te ljubezni bo torej ‚občutek časti in strah pred sramoto‘. Medtem ko se služabniki dajo ljubiti od otroka, ne priznavajoč v njem drugega kot sokrivo telo, se bo oče dal ljubiti tako, da bo v otroku blagovolil priznati krepostnega služabnika Zakona, ki najde svoje veselje v tem, da se ga spoštuje kot takega.«³

Naslednja oblika discipliniranja, ki se je vlekla od srednjega veka pa do danes je pošiljanje otrok v internate. O tem piše že Ariès, ki je izredno dobro pokazal, kako je bila v srednjem veku ravno šola temeljni mehanizem discipliniranja in kaznovanja. Že v 15. stol. se spremeni vloga učitelja: tako učitelj ni več le predavatelj, ki posreduje nova znanja ampak predvsem vgojitelj, katerega naloga je, da z vrsto mehanizmov discipliniranja in kaznovanja, otroka podredi vladajočemu redu. Zanimivo pa je, kako je ravno institucija kolidža oblikovala takšno novo disciplinatorno razmerje do otrok. Če pogledamo v zgodovino vidimo, da so bili kolidži v začetku, torej konec 12. stol. ustanovljeni z namenom, da omogočijo revnim študentom možnost študija. Toda, ker so se kolidži izkazali kot zelo dobre disciplinske institucije, so pričeli tudi premožni starši pošiljati otroke v kolidže. S časom so se tako kolidži iz domov za reveže spremenili v uspešna vzgajališča. V 15. stol. so tako postali kolidži predvsem namenjeni bogatim otrokom, za katere je bila nujna podreditev redu in priučitev pokornih navad. S celo vrsto pravil in hierarhičnim sistemom postane kolidž glavna vzgojna ustanova, ki ne le da opravlja funkcijo šole ampak prevzame tudi vso vzgojno vlogo. Vzgojitelj tako že zelo zgodaj zamenja starše.

Temeljno vzgojno načelo nekoč je torej bila ugotovitev, da je potrebno otroke čimprej ločiti od staršev, ker jih bodo tuji ljudje lažje podredili disciplini in strožje vzgajali. Če je dojilja prevzela otroka takoj po rojstvu, pa ga je kasneje vzgajala predvsem šola. Namen šole pa

² A. Grosrichard: *Otrok in služabnik*, Problemi 8, 9/1980, Ljubljana, s. 101.

³ A. Grosrichard: *ibid.* s. 110.

ni bil le ta, da je odvezla otroke staršem in jih strogo vzgajala v pravilih lepega vedenja in poslušnosti, marveč predvsem v tem, da je otroke zaščitila pred svetom, ki jim je ponujal preveč svobode. Otroke naj bi zavarovala pred prevelikim svobodnim razgrajanjem in hudobijami. S stalnim kaznovanjem in discipliniranjem naj bi otrokom vtepla pokorščino. Naučila naj bi jih ubogljivosti, delavnosti in krščanske sramežljivosti. Znano je, da je bilo tudi v šoli glavno sredstvo zastraševanja šiba. Višina kazni se je določala s številom udarcev. Običajna kazen za laž je npr. bila tepežka z ravnalom po prstih: učitelj je učenca toliko časa tepel po prstih, dokler ta laži ni priznal.

Šiba je postala glavno sredstvo kaznovanja v kolidžih že v 15. stol. Pred tem so učence kaznovali z globami in vinskimi dajatvami. Kot ugotavlja Alain Grosrichard, je z uporabo šibe kazen postala ponižujoča in brutalna. »Vendar je pomembno to: hkrati ko je šiba vstopila v kolidž kot kazen za otroke, se je razširila tudi navzven, kot kazen, pridržana za ljudi nizkega stanu (plemiči so se ji izognili). Ko je raba šibe posplošena na vse šolarje (plemiče ali ne) vseh starosti, konstituirala otroštvo v celoti kot ‚infir-matas‘ in ga pomeša z ‚Nižjimi sloji‘.«⁴

»Globa je predvidevala odgovoren in razumen subjekt. Šiba napade in pobije telo, kot da bi šlo le za telesno plat. V splošnem sramotanju s šibo trdimo, da sta drhal in otroštvo v bistvu le telo, sužnja svojih sil. Otroštvo se vulgarizira, tako kot tudi ljudstvo dobi oblike ‚puer robustus‘. (Toda ker sta pomešana z isto telesno nizkotnostjo, si oba delita tudi obskurno védenje o telesu.)«⁵

Poleg strogega nadzora v kolidžih, je veljal tudi poseben red zunaj kolidža v mestu v katerem se je nahajal. Da bi preprečili veseljačenje šolarjev v mestu, so že v začetku 17. stol. v mestih prepovedali točenje pijače šolarjem v gostilnah, šolarji tudi niso imeli volilno pravico, poseben nadzor pa je bil nad prostitucijo. Univerzitetna mesta so postala predmet posebnega policijskega nadzora: 7 milj okoli mesta je bila strogo prepovedana vsakršna prostitucija, v Franciji je veljala policijska ura za šolarje po 9. uri zvečer, strogo je kaznovano beračenje šolarjev in kraja. Vzporedno z vedno bolj preciznim načinom discipliniranja v šoli in predvsem v kolidžu, postane družinska vzgoja predmet

dvoma in jedro slabosti. Tako postanejo že zelo zgodaj počitnice čas možnega umika od discipline, ki jo je otrokom vsadila šola. V 18. stol. učitelji naštevajo celo vrsto vzrokov, zakaj je potrebno uvesti čim krajše počitnice, ki bodo najmanj škodovale vzgoji otrok.

Država — nadzorovalka družinske vzgoje

Če smo bili skozi vso zgodovino, pa do danes priča celi vrsti mučenj otrok, krutih načinov zastraševanja in kaznovanja, pa se ob uvajanju vrste institucij, ki poskušajo preprečiti takšne načine mučenj in zapostavljanj nujno postavi vrsta vprašanj in paradoksnih izgledeov. Z razvojem kapitalizma namreč pride na plan organiziranje posebne pomoči otrokom, izoblikuje se vrsta terapevtskih institucij, katerih naloga je, da nadzorujejo družino in vedno bolj prevzemajo vzgojo v svoje roke. Problem zaščite otrok se je pojavil že zelo zgodaj, v prvih povojih razvoja kapitalizma: že leta 1601 je bilo v angleškem zakonu o revežih določilo, ki se nanaša na zaščito otrok. Od takrat naprej, posebno pa v 19. stol, se vsaj v pravu pojavljajo različna določila, ki obravnavajo problem nadzora nad družino in otroki. Prav v 19. stol. pa se oblikujejo različne socialne službe, plačane aktivnosti, ki vedno bolj prevzemajo nadzor nad vzgojo. Paradoks pa je v tem, da vpeljevanje socialnega nadzora ne pomeni toliko zaščito otrok pred nasiljem, kot zaščito družbe pred nasilnim otrokom. Tako socialni nadzor ne pomeni zaščito otrok pred potencialno nasilnimi starši, ampak zaščito družbe pred delinkventi. Država otroke odvzema staršem, zato da zaščiti lastni razvoj. Ne le, da je za tem ideja o resocializaciji, rehabilitaciji in nekakšni zaščiti, ampak je za tem predvsem težnja po tem, da jo disciplinira. V naslednjem poglavju bomo pokazali, kako je bila skozi zgodovino prisotna težnja države, da bi vedno globlje prodrla v družino in vzpostavila do družine razmerje skrbništva. Z idejo prevencije in rehabilitacije prevzema država nase vzgojno vlogo ter si družino vedno bolj podreja.

Vprašanje družbenega posega v družino in oblikovanje posebnih institucij, katerih osnovna skrb postane družina oz. otrok, je predmet Donzelotove analize v delu *The Policing of Families*. Nadzor nad družinsko vzgojo v različnih oblikah obstaja v vseh družbenih sistemih — tako je

⁴ A. Grosrichard: *ibid.* s. 106.

⁵ A. Grosrichard: *ibid.* s. 107.

bila nekoč npr. cerkev glavna avtoriteta v družinski vzgoji, duhovnik pa je imel vlogo posrednika osnovnih vrednot, ter nadzorovalca vzgoje, ki jo izvajajo starši. Toda če je ta nadzor še potekal na ravni zunanjega posega v družino, pa se v 18. stol. oblikuje cela vrsta tehnik, ki obravnavajo družino kot predmet preučevanj in oblikujejo vrsto institucij, katerih predmet postane vzgoja kot taka, načrtovana in usmerjena. Konec 18. stol. pričnejo posegati v družino najprej zdravniki — v buržoaznih družinah se oblikuje posebna, privilegirana vez med zdravnikom in materjo: zdravnikova naloga postane poučevanje matere v umetnosti vzgoje, nege in higijene. Zdravnik tako materi podeli družbeni status — postavi jo za mater, vzgojiteljico in medicinskega pomočnika. Prvi namen posega medicine v družino je bila zaščita pred umazanijo in boleznijo, ter boj proti ljudski medicini, sčasoma pa dobiva zaščita vedno bolj pomen pregleda in s tem nadzora nad družinsko vzgojo. Zaščita družine poteka v interesu države, kajti moč države temelji na družini — nove higienske in moralne norme omogočijo oblikovanje opozicije patriarhalni avtoriteti in tako omogočajo oblikovanje nadzora nad družino.

Donzelot ugotavlja, da se prav v času konca 18. stol. in začetka 19. stol. bistveno spremeni odnos države do družine, otrok in revežev. V preteklosti je v odnosu do zapuščenih otrok in revežev prevladovalo **usmiljenje**. Običajno je cerkev poskrbela za reveže in otroke, ustanavljali so ubožne hiše, posebne dobrodelne družbe itd. Kasneje, s posegom države, pa usmiljenje zamenja **človekoljubje** — država oblikuje posebne institucije, ki dajejo nasvete namesto daril, ki ne nudijo več zavetja za reveže, ampak ponujajo vzgojo.

Kot smo pokazali, je že z institucijo kolidža šola prevzela temeljno vzgojno, socializacijsko in predvsem disciplinatorno funkcijo. Šola je postala temeljno mesto vzgoje — mesto, kjer je podajanje vednosti sprva zahtevalo uvajanje sočasnih disciplinatornih prijemov, kjer pa so ti prijemi sčasoma postali sami sebi namen. Šola je tako izoblikovala poseben, strog sistem pravil in prepovedi in kot smo pokazali, je bil ravno kolidž tista institucija skozi katero se je disciplinatorna funkcija šole temeljito izoblikovala in se od orodja za prenašanje vednosti spremenila v vzgojni mehanizem. Toda to je le ena od funkcij šole, druga nič manj pomembna pa

je njena vloga v odnosu do družine. Prav konec 19. stol. se v pedagoški literaturi izpostavi ključna vloga šole in učitelja v razmerju do staršev. Šola vedno bolj postaja institucija, ki mora poskrbeti za pravilno vzgojo v družini, ki mora organizirati poseben nadzor nad družinsko vzgojo in skozi učiteljev stik s starši posredovati pravilen način domače vzgoje.

V Učiteljskem tovarišu se že leta 1861 vprašujejo: »Kaj pa učenik dela, kadar ni v šoli? On tudi zunaj šole obrača svoje skerbno oko za svojimi učenci. Večkrat poizveduje, kako se jim doma godi, kaj vse delajo, in kako se sploh vedejo pri starših. Ako je treba, gre tudi k njim na dom, tudi na pašnik, kjer pasejo in tja, kjer se navadno igrajo. Vse, kar se mu ne zdi prav, če more, odvrta, kar se posebno na kmetih ležejo godi. Posvetuje se o tem tudi s svojimi duhovnimi pastirji in s starši, da se ve potem v šoli obnašati. Po tej poti bliža nekoliko svojo šolsko odrejo domači odreji in odvrta marsiktero nemarnost, ktera bi izhajala iz domače napačne odreje ali po slabih izglelih.«⁶

Šola tako postane orodje države v njenem odnosu do družine: prav družinska vzgoja se lahko s svojo iracionalnostjo izmakne nadzoru države, zato prevzame šola mesto posrednika in nadzorovalca nad njo. Šola je tako prvi mehanizem, ki novači družino — poleg zdravnika in duhovnika postane glavna vzgojiteljica družine — v družino mora prenesti ustrezne vzgojne in higienske navade. Šola si mora torej podrediti družino, če si hoče izboriti prostor za svoje delovanje. Vzgojeslovci v prejšnjem stoletju to seveda vedo, zato si tudi izberejo kot svoje »zlato vodilo«:

Družina in šola
Sestrici sta dve;
Nobena posamna
Hoditi ne sme.

Toda ker je družinska vzgoja vselej časovno pred šolsko in ker je prav družina nekoč sama opravljala vso vzgojno funkcijo, je bilo potrebno z uvedbo splošnega šolstva njuni nalogi strogo razmejiti. V Učiteljskem tovarišu zato zapišejo: »Šola in družina sta si tedaj tolikanj bližje, kolikor bolj je družina pripravljala otroko za šolo. Poglavitni namen domače izreje ni tolikanj, da se otroci podučujejo, temuč, da se navadijo redno in spodobno obnašati, in da se

⁶ Učiteljski tovariš, 1861, Ljubljana, list 1, s. 3.

jim vse napake in terme zatirajo in volja na dobro obrača.«⁷

Konec 19. stol. se nadzorovalna vloga šole spremeni: vzgojitelji družine niso več le učitelji, ampak to postanejo nekakšni prvi socialni delavci, ki skupaj s psihiatrijo in pravosodjem oblikuje nov, učinkovit sistem nadzora nad družino. Socialni delavec postopoma prevzame od učitelja poslanstvo civilizacije družbenega telesa, postane nekakšen vzgojitelj, ki ničesar več ne poučuje, ki je prepustil vednost učitelju, sam pa je prevzel vzgojo in »popravljanje«. Z oblikovanjem novih institucij za delinkvente in problematične otroke, pa šola postane učinkovito orodje v rokah pravosodnih in socialnih služb. Kot je dejal Heuyer, je šola »laboratorij za opazovanje antisocialnih tendenc pri otrocih«. Nadzor nad otroki zunaj šole pa prevzamejo socialne službe: tako pri ugotavljanju vzrokov za odklonsko vedenje posameznega otroka organizirajo celo mrežo »detektivskega« ugotavljanja razmer v katerih otrok živi, odnosov v družini, med staršema itd. Prvi priročnik o metodah opazovanja družine tako podrobno orisuje strategijo vstopa v družino: socialni delavec mora priti na dom nepričakovano, najbolje je, da je prvi obisk dopoldan, ko je doma samo mati. Ob obisku si mora temeljito ogledati stanovanje, hrano, ki jo mati pripravlja, z navidezno splošnimi vprašanji poskuša od matere izveči podatke o kakšnih pomembnih dogodkih, njenem odnosu do otrok in moža... Drugi obisk naj bo popoldan, ko pride domov tudi oče. Z izpraševanjem očeta nato preveri ali je mati govorila resnico oz. kakšen je očetov odnos do nje in otrok. Pretresljivo je, da je to izpraševanje skoraj identično s policijskimi, kriminalističnimi tehnikami zasliševanja.

Takšna človekoljubna institucija kot je socialno delo skuša v eni instituciji združiti pravo (in seveda policijske tehnike zasliševanja), psihiatrijo in vzgojo. Center njenega delovanja pa postane družina — prav družina namreč postane jedro »bolezni«, dejavnik, ki proizvaja delinkvente.

Po Donzelotu je prav v tem času prehoda iz 19. v 20. stol. patriarhalno družino nadomestila patriarhalna država. Očeta je zamenjal sodnik, sorodstvo pa socialni delavci in strokovnjaki. Prav oblikovanje posebne institucije — mladinskega sodišča — ta prehod tudi uradno izpostavi. Skozi mladinsko sodišče se država vzpo-

stavlja kot družina, oblikuje se skrbniška družba, ki skuša prodreti v vse pore posameznikove osebnosti in ki si vzame za cilj preventivo in rehabilitacijo odklonskih otrok. Mladinsko sodišče tako v temelju spremeni prejšnje mesto avtoritet: če sta bili nekoč družina in aparati nadzora dve avtoriteti, ki sta postavljeni nasproti in si na nek način nasprotujeta v vzgoji otrok oz. se borita za prevlado, je sedaj oblikovana serija koncentričnih krogov okoli otroka — krog družine, strokovnjakov, branilcev družbe — vsi pa poizkušajo odkriti vzrok otrokove odklonskosti in oblikovati učinkovito prevzgojo.

Mladinsko sodišče je po svoji organiziranosti in namenih delovanja postavljeno v protisloven položaj: namen njegovega delovanja je, da združi dve popolnoma različni funkciji — namreč sodbo in vzgojo.

Klasično sodišče je sestavljeno iz štirih temeljnih elementov (akterjev): sodnika, tožilca, obrambe in obsojenca. V mladinskem sodišču pa poleg teh najdemo še vzgojitelja, socialnega delavca, starše in psihologe. Paradoks je v tem, da je vloga tožilca in branilca v tem primeru izničena, kolikor formalno še obstajata, sta čista formalna priveska. S tem pa je izničena tudi enakost pred zakonom. Kaj se namreč zgodi, ko je mladoletnik postavljen pred sodišče? Predmet obravnave nikakor ni le neko določeno kaznivo dejanje, ampak nasprotno otrokova osebnost, kajti naloga mladinskega sodišča ni ugotavljanje krivde in določitev kazni, temveč t. i. preventiva prihodnjih dejanj. Sodnik se v mladinskem sodišču spremeni v vzgojitelja, njegov odnos do otroka postane isti kot odnos učitelja do učenca ali psihiatra do pacienta. Sodnik tako ne sme biti več tisti, ki razsoja in kaznuje, ampak nasprotno, postati mora človekoljub, ki pomaga, preprečuje in vzgaja. Mladinsko sodišče tako ne sodi več zaradi storjenega kaznivega dejanja, ampak preiskuje individue, bolj kot dejstva mu postane pomembna osebnost otroka, okolje v katerem živi... Prav pojem »evaluacije«, ki je postal moto sodobne kriminologije, skuša preobrniti sodno funkcijo v vzgojno. Represijo prava in zakona naj bi nadomestila preiskava socialnega okolja, psihičnih značilnosti, vzgojnih pomanjkljivosti itd., vse to naj bi posredovalo realno sliko vzrokov, ki so pripeljali do odklonskega vedenja. Sodnik se v mladinskem sodišču zato opira na vrsto strokovnih mnenj: hkrati z njim se postavijo v vlogo razsodnika in vzgojitelja še starši, psihologi in socialni delavci.

⁷ Učiteljski tovariš, 1883, Ljubljana, list 3, s. 31.

Paradoks pa je ravno v tem, da se skozi navidezno nerepresivno povezavo med pravom in vzgojo, prava represija šele proizvede.

S tem, da mladinsko sodišče združi običajno kazensko pravo in nekakšno preventivno, vzgojno funkcijo, se sistemu kaznovanja nikakor ne odpove: nasprotno, kazen postane vzgojna in zato nujna. Mladinsko sodišče je namreč utilitarna institucija par excellence: v njem so realizirana vsa prizadevanja po spreminjanju kazni iz povračila v prevzgojo, tretman. Mladinsko sodišče tako na eni strani prav s svojo idejno, vzgojno zasnovanostjo obtožencu (mladoletniku, otroku) onemogoči možnost obrambe, zanikanja kaznivega dejanja, kajti vzgojo za razliko od prava ne zanimajo dejstva, ampak osebnost. Na drugi strani pa s sistemom vzgojnega kaznovanja, ki ga predstavlja cel spekter prevzgojnih institucij, zavodov za mladoletnike, dejansko izvajajo prisilo, ki se ji posameznik ne more upreti. Dejstvo je, da so vse institucije za delinkventne samo modificirana oblika zapora, prav tako je jasno, da zavodi še nikogar niso prevzgojili, temveč nasprotno učinkovito proizvajajo bodoče zapornike. Toda če v zaporu še vedno velja zakon: kazni so časovno določene, obsojenec se lahko na izrečeno kazen pritoži . . . , pa je v vzgojnem zavodu raven prava skoraj popolnoma izničena: dolžina kazni je poljubna, odvisna od nekakšnih vzgojnih učinkov ali preprosto od starosti (polnoletnosti) delinkventov, onemogočeno je nasprotovanje izrečenemu ukrepu, ker vendar ne gre več za kazen, ampak za vzgojo, toda poseg vzgojiteljev, pedagogov, psihologov je veliko bolj nasilen kot v zaporu.

Vedno večji poseg psihiatrije in socialnih služb v obravnavanje delinkventov se kaže tudi skozi spreminjanje diskurza o delinkvenci. Pred drugo svetovno vojno se je npr. v Franciji uporabljal pojem »nenormalen«¹ otrok. Leta 1943 pa so psihiatri (Lagache, Le Guillant, Heuyer) uvedli nov pojem »nepravilen«² (irregular) otrok. Ta pojem je bil sprejemljivejši, ker ne zveni več izključno medicinsko, čeprav še vedno vključuje tako telesno kot vedenjsko motene otroke. Leta 1956 pa uvedejo nov pojem, ki bo označeval samo vedenjsko odklonskost — otroška nepriklagenost (infantile maladjustment). Vpeljava tega pojma sovpada z vpeljavo psihoanalize v nadzorni sistem. Prav v povojnem času sta namreč psihoanaliza in psihiatrija prevzela vodilno vlogo v obravnavanju delinkventov. Psihiatrija

dobi premoč nad pravom: prav na mladinskih sodiščih se ta prevlada najjasneje pokaže.

Vstop psihiatrije v obravnavanje delinkventne mladine temeljito preobrne vez med družino in šolo. Pri iskanju vzrokov za delinkventnost je bila nekoč prav šola izpostavljena kot temeljni krivec, povzročitelj odklonskega vedenja. Z razvojem splošnega šolstva, ki je bilo povezano s prevlado protestantske etike in njenim trdim bojem za uspešnost, premoč najboljših, se je šola pričela kazati kot eden bistvenih dejavnikov, ki povzročajo odklonsko vedenje pri otrocih. Problem izvora odklonskosti se je torej premaknil iz družine na šolo: šola naj bi s kruto selekcijo, ustrahovanjem, prenatrpanostjo in strogim disciplinskim sistemom povzročila vedenjske motnje otrok. Z vstopom psihiatrije in z ustanavljanjem cele vrste institucij, ki obravnavajo delinkvenco, pa se je odvrnila pozornost s šole nazaj na družino. Ne le, da se v družini išče vzrok za delinkvenco otrok, ampak se v njej odkriva tudi jedro otrokovih težav v šoli (nepriklagenost šolskemu redu, slab uspeh, izostajanje od pouka . . .). Že pred vojno so tako začeli ustanavljati posebne šole za starše, ki skušajo povezati šolo in družino. Za tem je bila ideja o podreditvi družine šoli — s posebno vzgojo staršev naj bi se onemogočila neodvisna družinska vzgoja, ki je po mnenju vzgojeslovcev prav s svojo avtoritarno neodvisnostjo jedro možne deviantnosti otrok. Če je bil nekoč predmet vzgoje in obvladovanje predvsem otrok, postanejo s šolami za starše to tudi starši. Prav s pravilno vzgojo staršev naj bi tako družina postala popolnoma podložna družbenim zahtevam.

* * *

Kot smo pokazali, je bila družinska vzgoja od nastanka meščanske družbe naprej travmatična točka, ki si jo je družba vselej skušala podrediti. Toda ne le to, z zgodovinskim prikazom odnosa do otroštva smo pokazali, kako je sam pojem otroštvo in vzgoja otroka družbeno proizveden. Hkrati pa je bil naš namen, da se omejimo tako od mita o nekem simbiotičnem otroštvu iz preteklosti, in hkrati od ponostavljenih trditev o apriorni prisilnosti posegov v družinsko vzgojo. Naš namen je bil le, da s prikazom različnega družbenega odnosa do družinske vzgoje pokažemo njeno družbeno oblikovanost in protislovno mesto, ki ga v družbi ima. Skozi vso zgodovino je bil poseg države

v vzgojo vselej ideološko posredovan: prav skozi vzgojo namreč poteka socializacija — vpeljevanje osebnosti v družbeni red. Ustrezna vzgoja, s celo vrsto vzgojnih in nadzorstvenih institucij, je tako omogočila zaščito družbe pred avtono-

mijo družine. Avtonomna družina namreč lahko predstavlja možno mesto upora državi. Na posameznem primeru je npr. družina lahko mesto upora (vsaj idejnega) do šole, s tem pa nudi tudi osnovo uporu oblasti.

LITERATURA:

1. Ariès, P.: *Centuries of Childhood* (A Social History of Family Life), New York, Vintage Books, 1962, 447 s.
2. *Childhood in Contemporary Cultures*, ed. M. Mead, M. Wolfenstein, Chicago, The University of Chicago Press, 1955, 471 s.
3. Donzelot, J.: *The Policing of Families*, New York, Pantheon Book, 1979, 242 s.
4. Flandrin, J. L.: *Družina* (sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja), Ljubljana, Delavska enotnost, 1986, 269 s.
5. Grosrichard, A.: *Otrok in služabnik*, *Problemi*, Ljubljana, 8—9/1980, s. 99—112.
6. Grosrichard, A.: *Primer polifem, Gospostvo, vzgoja, analiza*, Ljubljana, DDU Univerzum, 1983, s. 142—173.
7. *History of Childhood*, ed. L. de Mause, London, Souvenir Press, 1980, 449 s.
8. Jacoby, R.: *Potiskivanje psihoanalize*, Beograd, SIC, 1986, 243 s.
9. Parton, N.: *The Politics of Child Abuse*, London, Macmillan, 1985, 245 s.
10. Plakans, A.: *Kinship in the Past* (An Anthropology of European Family Life 1500—1900), Oxford, Basil Blackwell, 1984, 276 s.
11. Puhar, A.: *Prvotno besedilo življenja*, Zagreb, Globus, 1982, 437 s.
12. Sarup, M.: *Marxism, Structuralism, Education*, London, The Falmer Press, 1983, 194 s.
13. *The Power of Psychiatry*, ed. P. Miller, N. Rose, Cambridge, Polity Press, 1986, 326 s.
14. Winnicott, D. W.: *Deprivation and Delinquency*, New York, Tavistock Publications, 1984, 294 s.

UDC 37.018.1(091)

Family Upbringing and Control Through the History

Salecl, Renata, Research Assistant, Institute of Criminology, Ljubljana

From the very beginning of bourgeois society family upbringing has been a traumatic point which society always tried to dominate. An increased interest in the child and his upbringing has shaped a whole line of scientific disciplines and institutions which assumed supervision over the family and its upbringing. A survey of the historical development of attitudes towards childhood demonstrates how this supervision developed. As was established by psychohistory (de Maus) no symbiotic relationship between parents and children has existed in the past, it was rather the opposite—parents have always had an ambivalent attitude towards their children. They exalted them simultaneously into angels and devils and above all, they invented a whole succession of methods which enabled them to send them as soon as possible away from home. The basic disciplinary institu-

tion—besides wet nurses and servants—has become school—especially college. By sending children to school and to other localities and by the domination of school education over domestic education, the relationship between family and school has changed: school becomes the prime mechanism of control over family upbringing.

With the rise of the middle classes this control has however spread to other, special institutions such as the social welfare services, psychiatry, and juvenile courts. The aim of these institutions was not to protect a child against the possible violence of their parents but rather to protect society against a delinquent child. By means of these institutions, society created a fundamental control over the family, for autonomous family upbringing can present a germ of potential revolt against existing power.